

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 12 Sayı: 68 Yıl: 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Volume: 12 Issue: 68 Year: 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Doi Number:
<http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3869>

MEKTEB-İ HARBİYE NAZIRI MİRALAY AZMİ BEY'İN YABANCI KAYNAKLAR BAĞLAMINDA HAYATI VE FAALİYETLERİ

AN ASSESSMENT OF THE COMMANDER OF MEKTEB-I HARBİYE MİRALAY AZMİ BEY AND HIS ACTIVITIES IN THE LIGHT OF FOREIGN RESOURCES

Ayşe AKSU*
Gülşah ESER**

Öz

Sultan II. Mahmud döneminde, 1834 yılında kurulan ve varlığını günümüzde de devam ettiren Mekteb-i Harbiye bugünkü adıyla Kara Harp Okulu tarihimizde önemli bir yere sahiptir ve öncü bir eğitim kurumudur. Harbiye'nin kuruluş sürecinde ve günümüze kadar gelmesinde pek çok kişinin emeği geçmiştir. Bunlardan biri de ilk Harbiyelileri teşkil edecek olan Sıbyan Bölükleri'nin başına getirilen Binbaşı Azmi Bey'dir.

Azmi Bey, henüz kuruluş aşamasında olan bu modern askerî okulun öğretim sisteminden dizaynına kadar pek çok aşamasıyla yakından ilgilenmiştir. O dönemde İngiltere'de icat edilen ve Amerikalı misyonerler vasıtasıyla İstanbul'daki azınlık okullarında uygulanan Lancaster öğretim sistemini Harbiye'ye uyarlayan da Azmi Bey olmuştur. Bu süreçte Amerikalıların yardımıyla İngiltere'ye gönderilmiş ve orada çeşitli incelemelerde bulunmuştur. Harbiye için gösterdiği gayret ve yaptığı çalışmalar onun mektep nazırlığına (okul komutanlığı) yükseltilmesinde etkili olmuştur. Bu dönemde gerek Harbiye gerekse Azmi Bey yabancıların ilgisini üzerine çekmeye devam etmiştir. 1836 yılında İstanbul'a gelen İngiliz seyyah Julia Pardoe Harbiye'yi ziyaret etmek istemiş ve Azmi Bey de okulun kapılarını kendisine sonuna kadar açarak Pardoe'nun hatıratının Mekteb-i Harbiye kısmının oluşmasında mihenk taşı olmuştur.

Azmi Bey'in eğitim ve askerî tarihimizdeki öncü rolüne rağmen biyografisine ve okul komutanlığı dönemindeki çalışmalarına değinen çalışmalar son derece kısıtlıdır. Bu nedenle bu makalenin amacı Azmi Bey'in bu öncü rolünü ortaya koyabilmek ve daha önemli olarak onun faaliyetlerini yabancı kaynaklar temelinde değerlendirmek olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda literatür tarama modeli kullanılarak Amerikalı misyonerlerin raporlarından, Julia Pardoe'nun hatıratından ve İngiliz basınının önde gelen gazetelerinden biri olan The Times'tan yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular Azmi Bey'in başarılı bir askerlik hayatı geçirdiğini, Mekteb-i Harbiye'nin kurulma ve kurumsallaşma sürecinde ciddi katkılar sunduğunu ve dahası Harbiye'de bu dönemde hissedilen Amerikan ve İngiliz etkisinde önemli bir rolü olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Mekteb-i Harbiye, Azmi Bey, Lancaster Sistemi, Julia Pardoe, William Goodell, Amerika-Osmanlı ilişkileri.

Abstract

Mekteb-i Harbiye, which was established in 1834 during the reign of Sultan Mahmud II, and continues to exist today under the name of Turkish Military Academy, has an important place in our educational history and also is a pioneering educational

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Eğitimin Felsefi Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı, ayse.aksu@medeniyet.edu.tr

** Doç. Dr., Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, gulsaheser@harran.edu.tr

institution. Many people have contributed to the establishment of Harbiye and to its survival until today. One of them is Commander Azmi Bey who was appointed as the head of the Sıbyan Bölükleri which would constitute the first cadets.

Azmi Bey had been involved in many stages of this modern military school from the education system to the internal design, which was then still in its infancy. It was Azmi Bey who applied the Lancaster teaching system to Harbiye. This system was invented in England at that time and implemented in minority schools in Istanbul through American missionaries. Within that period, Azmi Bey was sent to England with the help of Americans and he made various researches in this country. His efforts and works for Mekteb-i Harbiye have contributed to his raising in rank as the Ministry of Foreign Affairs (School Command). During this process, both Harbiye and Azmi Bey had attracted the attention of foreigners. British traveler Julia Pardoe who visited Istanbul in 1836, wanted to pay a visit to Harbiye and Azmi Bey opened wide the doors of the school to Pardoe and he turned out to be the cornerstone of the formation of the section of Mekteb-i Harbiye of Pardoe's memory.

Despite Azmi Bey's pioneering role in our military and educational history, the studies on his biography and achievements at his time as school command are highly limited. Therefore, the aim of this article is to put forth the pioneering role of Azmi Bey and, more importantly, to evaluate his activities on the basis of foreign resources. To that end, the literature survey model was used, benefiting from the reports of American missionaries, the memory of Julia Pardoe and The Times, one of the leading newspapers in the British press. The findings demonstrate that Azmi Bey had a successful military career, contributed significantly to the establishment and institutionalization of the Mekteb-i Harbiye and, moreover, he played an important role as for the American and British influence felt during this period.

Keywords: Mekteb-i Harbiye, Azmi Bey, Lancasterian System, Julia Pardoe, William Goodell, American-Ottoman Relations.

Giriş

Bilindiği üzere Mekteb-i Harbiye eğitim tarihimizde modern eğitim kurumlarının ilk örneklerinden birisidir. Sultan II. Mahmud döneminde kurulan bu okul Türkiye Cumhuriyeti dönemine uzanan süreçte de varlığını devam ettirerek günümüze kadar ulaşmıştır. Bu nedenle hakkında geniş ölçekli çalışmalar yapılmış, kurumun tarihçesi ve kurumla bağlantılı öğretim teknik ve materyalleri yanı sıra Harbiye'ye emeği geçen şahıslar da araştırmalara konu olmuştur. Böylece ortaya oldukça zengin bir literatür çıkmıştır. Ancak Mekteb-i Harbiye'nin ikinci nâzırı olan Azmi Bey hakkında bu çalışmalarda bilgileri sınırlıdır. Daha ziyade Mehmed Esad'ın *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye* ve Ahmed Cevad Paşa'nın *Târih-i Askerî-i Osmanî* adlı eserlerinden yararlanılarak görevde olduğu yıllara dair sınırlı bilgi edinilebilmektedir. Oysa Azmi Bey ile ilgili Amerikalı misyonerlerin raporlarında ve İngiliz seyyah Julia Pardoe'nun hatıratında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler yalnızca onun hayatını aydınlatmaya değil, aynı zamanda Mekteb-i Harbiye'nin kuruluş aşamalarında gerçekleştirilen çalışmalara da ışık tutmaktadır.

Bu makalenin amacı, Azmi Bey'in Mekteb-i Harbiye'nin kuruluş sürecindeki katkılarını ve Harbiye'deki okul komutanlığı dönemindeki faaliyetlerini yabancı kaynaklar temelinde ortaya koyabilmektir. Bu bağlamda Amerikalı misyoner raporları ve Julia Pardoe'nun anlatımları esas alınmıştır.

1. Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşu ve Teşkilatlanmasında Rol Alan Şahsiyetler

Mekteb-i Harbiye Hüsrev Paşa'nın seraskerliğinde kurulmuş olmakla birlikte mektebin kuruluşundaki asıl kurucu isimler Firari Ahmed Fevzi Paşa ile Mehmet Namık Paşa'dır. Nitekim bazı araştırmalarda Serasker Hüsrev Paşa'nın bu mektebin kuruluşunda doğrudan bir etkisinin veya gayretinin söz konusu olmadığı açıkça ortaya konulmuştur (Çelik, 2005, 324). Hatta Hüsrev Paşa'nın böyle bir kurumun tesis edilmesi müzakerelerinde "hazineye yük getireceğini ileri sürerek karşı çıktığı" da çeşitli kaynaklarda zikredilmektedir (Yaramış, 2006, 187; Çelik, 2005, 325). Katkısının "Fransa'daki École Militaire'e benzer bir askerî okulun açılmasının ve Avrupa'dan askerî öğretmen getirilmesinin lüzumunu dile getirmesiyle" (Gök, 2005, 78) sınırlı kaldığı görülmektedir.

O sıralarda kaim-makam (kaymakam/yarbay) rütbesini taşıyan Namık Bey H. 1245'te (1829/1830) yeni teşekkül eden üçüncü hassa alayı miralaylığına tayin edilmiş, burada askerî teşkilatla ilgili Fransızca eserlerden faydalanarak alayını düzene sokmasıyla dikkat çekmiştir. Ardından H. 1248'de (1832/1833) üçüncü ve dördüncü hassa alaylarından müteşekkil ikinci hassa mirivalığına tayin edilmiştir (Özcan, 1997a, 394-395). Piyade üçüncü hassa alayının yanı sıra dördüncü alayın teşkili görevi de kendisine verilmiştir (Akalin, 1953, 128) ve belirtmek gerekir ki bu dördüncü alayın efradından oluşturulacak olan Sıbyan Bölükleri de ilk Harbiyeliler olmuştur (Avcı, 1963, 25; Pakalin, 1983, 201; Ergin, 1939, 299). Namık Paşa, bu çalışmaları esnasında "eğitim görmeyen subayların kendi emrindeki askerleri terbiye edemeyeceğini" rapor ederek Mekteb-i Bahriye için İngiltere'den, Mekteb-i Berriye için de Fransa'dan yetenekli öğretmenler getirilmesini önermiştir. Onun bu rapor ve tekliflerini olumlu bulan Sultan II. Mahmud kendisini Mekteb-i Harbiye'yi kurmakla görevlendirmiştir (Mehmed Esad, 1310, 12).

Ne var ki Mekteb-i Harbiye'nin ders programı, öğretmen ve subay tayini, sınıfların düzeni, ders alet ve edevatıyla meşgul olduğu sırada Padişah tarafından ikinci defa Londra'ya elçi tayin edilen (18 Ağustos 1834) Namık Paşa doğal olarak bu çalışmalarla alakasını kesmiştir. Görevi devralan kişi ise Hassa Ordusu Müşiri Ahmed Fevzi Paşa'dır (Mehmed Esad, 1310, 12). Görüldüğü üzere Hassa ordusunun önde gelen isimlerinden olan Ahmed Fevzi Paşa ve Namık Paşa, Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşunda etkin bir rol oynamıştır. Emir-komuta zincirine tabi olmakla birlikte iyi anlaşılan bu silah arkadaşları yalnızca asker olma paydasında değil, dönemin eğitim sistemi ile ilgili çalışmalara katkı sunma bağlamında da birlikte ve aynı çizgide yürümüşlerdir.

Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşundaki üçüncü isim Birinci Hassa Alayı Üçüncü Taburu Sol Kolağası Azmi Bey'dir. Onun 1832 yılında binbaşılığa nasbı ve tayini (Takvim-i Vekâyi'den aktaran Benzer, 2013, 304) projesi hazırlanmakta olan Harbiye'nin kuruluş faaliyetlerinde yer alacak üçüncü kurucu şahsiyeti kazandıracaktır. Azmi Bey ertesi yıl Namık Paşa'nın başında bulunduğu ikinci livanın ikinci alayında binbaşısıdır ve yükseltilerek birinci livanın ikinci alayına kaymakam tayin edilir (Takvim-i Vekâyi'den aktaran Benzer, 2013, 815). Azmi Bey'in askeriye'deki yükselişi bununla da sınırlı kalmaz. Ahmed Cevad'ın *Târih-i Askerî-i Osmanî* adlı eserine göre bu yükseliş şu şekilde devam etmiştir:

"Hassa piyade birinci livâ birinci alay kâimmakâmı olub lisân-ı ecnebiyyeye aşına olan kâimmakâm Azmi Bey muvakkaten mekteb-i askeriye, yani sıbyan taburuna nâzır tayin buyuruldu. Mîr-i mumâileyh vesâlatıyla bir daskanor bulunup en evvel bu daskanor'un tarif ve delaletiyle kum üzerine elif-bâ yazılarak şakirdana kıraat öğretilmeye başlanmıştı." (Çoban, 2009, 74).

Bu bilgilere göre Azmi Bey geçici olarak Sıbyan Bölükleri'nin başına getirilmiş ve onun vasıtasıyla bir uzman bulunarak öğrencilere kum üzerinde okuma talimleri yaptırılmıştır. Bu konu aşağıda geniş olarak ele alınacak olan Amerikalı misyonerler ve onlar sayesinde uygulanan Lancaster metodunu işaret etmektedir.

Mekteb-i Harbiye'nin ilk nâzırı olan ve 1834-1836 yılları arasında görev yapan Mustafa Mazhar Bey'in (Özcan, 1997b, 116) görevi esnasında ani bir yönetim değişikliğine gidilerek (Levy, 1971, 33) ve "Asâkir-i Hâssa-yı Şâhâne Mirlivâlığı" rütbesiyle "müstakil" bir nâzır (okul komutanı) olarak atanmasına karar verilir (Gebece, 2014, 283). Neticede Hassa Müşiri Ahmed Paşa'nın teklifi ve Serasker Hüsrev Paşa'nın onayı doğrultusunda Sultan II. Mahmud'un irade-i seniyyesiyle Miralay (Albay) Azmi Bey okul komutanlığına getirilir (Gök, 2005, 92). Bunun nişanesi olarak kendisine miralay kılıcı verilir (BOA, HAT, kutu no: 325, gömlek no: 18961, H. 29.12.1252). 1836 yılı itibarıyla Azmi Bey artık Mekteb-i Harbiye nazırındır (Türkmen, 2016, 145). Ahmed Cevad, "işbu mektebin 1252 tarihinde mevcudu beş yüz bu kadar nefere kadar çıkıp ve tarih-i mezkurda Azmi Bey miralaylıkla asaleten mektep nezaretine memur olduğundan mumâileyh Harbiye nâzırlarının birincisi olmak şerefini ihrâz etmiştir" demek suretiyle onu ilk sıraya yerleştirmektedir (Çoban, 2009, 75).

Mehmed Esad'ın *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye* adlı eserinde Azmi Bey döneminde eğitim-öğretim için gerekli olan teçhizat ile matbaa malzemelerinin Avrupa'dan getirildiği, kabiliyetli öğrencilerden bazılarının okul matbaasında görevlendirilerek matbaada askerlikle ilgili çalışmaların basılmasına başladığı kaydedilmektedir (Mehmed Esad, 1310, 12, 21) 1836 yılında okul matbaasında askeri kitapların yanı sıra ilk sırada lisan ve gramer kitapları basılmıştır. Bunlar Sümbülzade Vehbi'nin *Lütfiye-i Vehbi* ve *Tuhfe-i Vehbi* adlı eserleridir. Çünkü Mekteb-i Harbiye'nin yedi ve sekizinci sınıflarında tuhfe dersi yer almaktaydı (Ergin, 1939, 299; Eser, 2005, 127, 130). Aynı sene mektep altı bölük şeklinde düzenlenmiş (Tabur-ı Mekteb-i Ulûm-ı Harbiyye-i Şâhane) ve çeşitli bölgelerden getirilen idareci subay ve astsubaylar buralarda görevlendirilmiştir (Gök, 2005, 92-93).

Mektebin geliştirilmesi çerçevesinde Azmi Bey'in Batılılarla temasları da hız kazanmıştır. Bu temasların ilk ayağını İngiltere ziyareti, ikincisini ise İstanbul'daki Amerikalı misyonerlerle yaptığı iş birliği oluşturmuştur. Dolayısıyla Azmi Bey'den bahseden ve ulaşılabilen ilk yabancı kaynak adı geçen misyoner raporları, ikincisi ise Julia Pardoe'nun hatıratıdır. Bu iki kanaldan gelen bilgiler Azmi Bey'in hayatına ve askerî alandaki icraatlarına dair gün yüzüne çıkmayan birtakım hususları gözler önüne sermeye yardımcı olmaktadır.

Amerikalı misyonerlerle Azmi Bey'in münasebetlerine başlamadan önce onların İstanbul'daki ilk dönem eğitim öğretim faaliyetlerine bakılması, böylece Harbiye'nin en yüksek mevkiindeki bir şahısla iş birliği yapmalarını sağlayacak ne gibi özelliklerinin olduğunun ortaya konması gerekmektedir.

2. Amerikalı Misyonerlerin Payitaht'taki Eğitim-Öğretim Faaliyetlerine Genel Bakış (1820-1837)

American Board of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM) adlı misyonerlik teşkilatı (Ayrıntılı bilgi için bkz. Kocabaşoğlu, 1989) tarafından 1819 yılından itibaren Osmanlı topraklarına gönderilmeye

başlanan Amerikalı misyonerler öncelikle Malta adası, Ege şehirleri, Beyrut ve Filistin bölgesinde faaliyetleri için uygun yerleşim yerleri ve ortamları keşfetme yoluna gitmişlerdir. Bu keşif yolculuklarında rehberleri ise daha evvel Doğu topraklarına gönderilen İngiliz misyonerler olmuştur. İlaveten İngiliz konsolosları ve maslahatgüzarları da onlara ciddi yardımlarda bulunmuşlardır (Aksu, 2008a, 294-316).

Amerikalı misyonerler de İngiliz meslektaşlarının tavsiyesiyle Müslümanlara yönelik tebliğ çalışmalarını uzun bir müddet erteleyerek yönlerini Ermeni, Rum ve Süryanilere çevirmişlerdir. Adı geçen şehirlerde öncelikli olarak yerli Hıristiyanlarla ve kilise adamlarıyla birebir temas ederek dinî konuları tartışmışlar, görüş değiştirenleri bir araya getirerek yerel Protestan kiliseleri oluşturmaya çabalamışlardır. Keza Protestanlığın yayılma felsefesi gereği muhataplarını doğrudan kutsal metinlerden bilgilenmelerini, bu sayede eski gidişatlarını sorgulamalarını sağlamak amacıyla onlara okuma öğretmeyi önceliklemişlerdir. Bu bağlamda okuma bilenlere İncil ve dinî risaleler dağıtmışlar, okuma bilmeyenler ve elbette çocuklar için de ufak çaplı okullar düzenlemişlerdir. Dağıtmak için gerekli olan İncil ve dinî risaleleri ise İngiliz misyonerlerin kurduğu Malta matbaasında Türkçe, Arapça, Ermenice ve Rumca olarak basılan matbuattan temin etmişlerdir.

Ancak 1821'de başlayan ve 1829'da sona eren Yunan İsyanı misyonerlerin bu yörelerdeki çalışmalarını kesintiye uğratmıştır. Nitekim 1830'da Amerikalı misyonerler İstanbul merkezli Ermeni Misyonu'nu kurmuşlar; Bursa, Edirne, Tekirdağ ve Kocaeli gibi çevre illerde teşkilatlanmaya başlamışlardır. Misyoner William Goodell'in başında bulunduğu bu merkez Payitaht'ta ve Anadolu'da yaşayan Ermenilere yönelik faaliyetler yürütecek, aynı zamanda Rumları da ihmal etmeyecekti.

Teşkilatın belirlediği bu yol haritasına göre önce mevcut olan yerel okullara müdahil olunarak oralarda dinî telkinlerde bulunulacak, okuma öğretimine hız verilecek ve kitap dağıtılacaktı. Çünkü o dönemin Osmanlı başkentinde kendi okullarını kurmak için hem maddi imkanları ve insan kaynakları elverişli değildi hem de şehir ve hükümet ortamı buna müsait değildi. Öte yandan devletin Fransızlarla her alandaki sıkı işbirliği İngilizlere ve yeni kurulmaya çalışan ABD'ye neredeyse hiç hareket alanı bırakmıyordu.

Bu minvalde Goodell ve meslektaşı Harrison G. O. Dwight İstanbul Ermenileri arasında okullaşma çalışmalarının Rumlara nispetle daha düşük seviyede seyrettiğini gözlemleyerek ikinci gruptakilere öncelik verdiler. Goodell ve Dwight özellikle Lancaster sistemi adı verilen ve çocuklara "kolay ve hızlı bir şekilde okuma öğretmeyi" sağlayan bir metotla öğretim yapan basit müfredatlı okullar açma niyetindeydiler.

3. Osmanlı Topraklarında Yeni Bir Öğretim Sistemi: Lancaster

Lancaster öğretim sistemi, 1800-1840 yılları arası İngiltere'de, 1810-1840 arasında da ABD'de benimsenmiş ve geniş kullanım alanına sahip olmuş bir geçiş dönemi öğretim sistemidir. Ortaya çıkışı, İskoçyalı Anglikan din adamı Dr. Andrew Bell'in (1753-1832) Hindistan'daki Madras Erkek Yetimhanesi'nin başına getirildiğinde (1789) buradaki çocuklara daha kolay okuma öğrenmelerini sağlamak adına geliştirmesiyle başlamıştır. Zeki çocukları seçer; onlara, alfabenin kum üzerine yazılarak diğer çocuklara nasıl öğretileceğini gösterir. Yetiştirdiği bu "küçük öğretmenler" baş öğretmenlerden öğrendiklerini, geriden gelen öğrencilere talim ettireceklerdir. Ortaya çıkan bu metoda "karşılıklı eğitim" (mutual instruction) adını verir. İngiltere'ye döndükten bir yıl sonra *An Experiment in Education* (Eğitimde Bir Tecrübe) adlı kitabını yayımlayarak Madras'ta geliştirdiği öğretim metotları hakkında kamuoyunu bilgilendirir. Londra'daki Borough Okulu'nun genç öğretmenlerinden Joseph Lancaster (1778-1838) de ülkesindeki pek çok kurum ve eğitimci gibi bu sistemi uygulamaya koyar. Ancak epeyce geliştirerek monitör sistemi (monitorial system) olarak adlandırır (Aksu, 2008b, 33-34).

Birden fazla öğrenciye daha az zaman harcayarak okuma ve basit matematik işlemlerini öğretmeyi amaçlayan bu metodun işleyişi şöyledir: Öğretmen, derslerde hususi başarı göstermiş, en kabiliyetli ve dersinde ilerlemiş olan öğrenciler arasından birkaç monitör seçer. Onlara bir ders verir ve ardından her monitör bu dersi yaklaşık 10 öğrenciye anlatır; bununla da kalmaz disiplini idame ve muhafaza eder. Sistemi şöyle bir tasvirle anlatmak mümkündür: 450 kişilik bir sınıfta öğretmen, masanın başında ve yüksekçe bir platformda oturmaktadır. Ön tarafında, biraz daha alt kısımda monitör öğrencilerin sıraları vardır. Bu sıralar, onların ders anlatacağı küçük öğrencilerin masasının tam karşısına yerleştirilmiştir. Küçük öğrenci masaları üç bölüme ayrılmış, bunların her biri iki kısma bölünmüştür. Her bölüm monitör masalarının hizasındadır. Bu durumda bir grup öğrenci, odanın ön tarafına birlikte yürüyecek ve monitör masalarının etrafında duracaktır. Küçük öğrenciler burada monitörden dersi talim edecek, ardından büyük bölümlere doğru yürüyeceklerdir. Orada başka bir monitörden, dersin daha ileri bir safhasını okuyacak ya da öğrendiklerini tekrar edeceklerdir. Bu grup büyük bölüme yürürken, diğer grup da monitörlerin etrafında yerlerini almak için yürüyor olacaklardır. Bu sırayla monitör masaları ziyaret edilir ve öğrenim

tamamlanmış olur. Öğretim esnasında, üzerine hece ve cümlelerin yazıldığı kartlar ve basit kitaplar kullanılır (Aksu, 2008b, 29-67).

Goodell ve Dwight zikredildiği üzere bu metotla öğretim yapan okullar açma niyetinde olduklarından dolayı İstanbul'daki mevcut Rum okullarına bu metodu tanıtarak yerleştirmek en hızlı yol olacaktı. Kendisinden evvel Yunanistan havalisini ve Ege bölgesini gezen İngiliz (Aksu, 2008b, 40-42) ve Amerikalı meslektaşları (Extracts from Mr. Fisk's Communications, 1823, 138-139; Palestine Mission, 1823, 111) bu sistemin oralardaki Rumlar tarafından bilindiğini rapor etmişlerdi. Bir anlamda Lancaster metodunu İstanbul ve civarındaki yerli okullara yerleştirerek okuma oranının artışı sağlamaya çalışmışlardı.

Rumların Lancaster sisteminden tamamıyla habersiz olmayışları, Rum papazları ve aileleri ziyaret ederek onlara bu sistemi anlatmaya çalışan Goodell'in işini kolaylaştırmıştı. Goodell, 1831 yılı boyunca Yeniköy, Suriçi, Kurtuluş ve Büyükdere'de olmak üzere dört Lancaster okulu kurdu. Ayrıca American Board teşkilatı Yeniköy ve İstanbul'daki okullara az da olsa maddi katkıda bulunuyordu (Extracts from the Letter, 1832, 152). İplikçi Konstantin adlı bir şahsın himayesinde açılan Yeniköy'deki okulu ziyaret eden Goodell, Amerikalıların Malta'daki matbaasında basılmış bazı kitapları görmüş ve daha başkalarını okula hediye etmeye söz vermişti (Extracts from the Journal, 1832, 216). Böylece misyonerlerin kendi basımı olan İncil ve diğer kitaplar bu okullar sayesinde geniş bir kullanım sahası bulacak, kendi görüşlerini kolaylıkla yaymış olacaklardı.

1832 yılında Büyükdere civarındaki Lancaster tarzı okul sayısı 20'yi aşmıştı. Bu okullarda 100'ü kız olmak üzere 2.000'den fazla çocuk okuma öğreniyordu (Goodell, 1883, 129) Trakya ve Ege bölgesinde de Rum cemaati bu sistemde çok sayıda okul kurmuş, yeni kurulan Yunanistan devleti de bu sistemi bir devlet politikası haline getirmiş, 1832-1837 arasında bu bağlamda kararname yayınlamış, okuma öğrenen çocukların devletine sadık birer vatandaş olarak yetişmelerini sağlamaya çalışmıştır (Augustinos, çev. 1997, 245).

Eş zamanlı olarak Ermeni cemaati de bu sistemi uygulamaya karar vererek Goodell'dan yardım istemeye başladı. Gözleri önündeki bu eğitim modelinden etkilenmeye başlayan Ermeni patrikler, papazlar ve halkın ileri gelenleri Rum okullarını ziyarete geliyor, gördüklerinden pek memnun kaldıklarını ifade ediyorlardı. Goodell bu okul modelini Ermenilere de tavsiye etti. Örneğin, ellerinde metotla ilgili araç gereçlerle kendisini ziyarete gelen iki Ermeni gencine, Katolik Ermeniler arasında bir okul açmasını rahatlıkla söyleyebildi. Bu iki genç çok iyi yetişmiş, Avrupa'da eğitim görmüşlerdi. Goodell onlara Lancaster metodunu uygulamalı olarak anlatmaları için Rum okulundaki birkaç öğretmeni gönderme sözü verdi. Ayrıca bunların biri, sistemi öğrenmek amacıyla Büyükdere'deki Rum Lancaster okuluna devam etmeye, aynı zamanda Goodell'a "Ermenice Harfli Türkçe" ders kitapları hazırlama konusunda yardımcı oluyordu (Extracts from the Letter, 1832, 152).

Esas görevi Ermenilerle çalışmak olan Dwight, onların halihazırdaki klasik okul sistemlerini inceledikten sonra "kötü durumdaki eski sistemin" yerine Lancaster sistemini getirmeyi planladı. Ermeni ileri gelenlerinin talebi üzerine aylarca uğraşarak modern Ermenice hazırlanmış okuma kartları hazırladı, sistemi bu dile tercüme etti (Ayrıntılı bilgi için bkz. Letter from Mr. Goodell, 1834; Religious Inquiry, 1836, 42; Arpee, 1946, 9).

4. Misyonerlerle Binbaşı Azmi Bey'in Lancaster Metodu Etrafındaki İş Birliği

Osmanlı başkentinde ve havalisinde yaşanan bu gelişmeler askerî alanda yenilik yapmakta olan idarecilerin dikkatini çekmekte gecikmedi. O sıralarda henüz kurulma aşamasında olan Mekteb-i Harbiye'ye bu sistemi dahil etmek istediler. Hatta "Osmanlı askeri yetkilileri Goodell'a gelerek Türk çocukları için bu sistem üzere okullar açmasını istedilerse de o bu iş için yardım etmeye söz verdi ama işi üstüne almadı." (Goodell, 1883, 171). Bu ilk temaslara dair raporlarda şunlar söylenmektedir:

"Türk efendiler, binbaşılar ve diğer seçkin Müslümanlar bazı Rum okullarını tekrar tekrar ziyarete gelseler ve bizzat Lancaster sistemini beğendiklerini ifade etseler de, geçtiğimiz Temmuz'a kadar herhangi bir ilerleme kaydetmediler. Arnavutköy'deki bir Rum okulunda yapılan imtihanında çok sayıda Türk de hazır bulundu. Aralarında Dolmabahçe Kışlası ikinci tugayından bir binbaşı da vardı. Temsilcimizle bu sistemi uzun uzun konuştular. Binbaşının dediğine göre, aylar önce bu okulu gezmiş ve bir miktar para başışında bulunmuş olan Sultan II. Mahmud'un askeri danışmanı Ahmet Paşa, Dolmabahçe Kışlası'ndaki genç askerler için bu sistemi tecrübe etmeye onları teşvik etmiş. Arnavutköy'deki Rum öğretmenin yönlendirmesiyle böyle bir okul kurulması adına bir oda tefriş etmişler. Şimdi de kitapların, derslerin ve okuma kartlarının hazırlanması konusunda bizden yardım istiyorlar. Biz de hem temsilcimizi hem de Paniyotes'i onlara yardım için gönderdik. Birkaç gün sonra bir de baktık ki, Dolmabahçe'deki okul faaliyete geçmiş. Binbaşı Azmi Bey ise Üsküdar Kışlası'ndaki

tugayın erzak deposunu düzenlemiş; burada da bir başka okul kuracakmış.” (Lancasterian Schools Established, 1834, 53).

Anlaşıldığı üzere sistemi ilk tanıyan kişi Ahmed Fevzi Paşa olsa da Harbiye’ye yerleştiren Binbaşı Azmi Bey’di. Dolmabahçe’den sonra Üsküdar’da da bir Lancaster okulu açıldı. Bunun hazırlıkları sürerken Azmi Bey misyoner Goodell ve arkadaşlarından pek çok yardım aldı. Ekim 1833’te Azmi Bey bir gün Goodell’a uğradığında ondan bir benzerini yapmak üzere küçük güneş sistemi (orrery) modellerinden istedi. Bir başka seferinde de Malta’da yapılmış olan daha büyük bir sistem modelini istemeye geldi. Goodell ona bunları ve ilaveten Lancaster okullarının çok ihtiyaç duyduğu yazı tahtası ve kalemler ile geometrik parçaları verdi. Ayrıca Azmi Bey misyonerlerin yardımcısı Kyrios Paniyotes’in ders hazırlarken kendisine yardım etmesi ricasında bulundu. Rumcanın yanında Türkçesi de çok iyi olan Paniyotes, bunun üzerine okulun bütün ilk ders metinlerini hazırladı. (Extracts of Letters, 1834, 54).

Öte yandan Goodell, alim bir Türk tarafından Arapça’dan Türkçeye çevrilmiş ve akabinde Kilise Misyonerlik Cemiyeti’nin Malta’daki matbaasında basılmış olan kitapları Azim Bey’e verdi. Bunların arasındaki küçük bir coğrafya kitabı, “Osmanlıların, Türkiye’nin ve özellikle de İstanbul’un ötesini tasvir etmede yetersiz kaldıkları bir dönemde Mısır hakkında bilgi vermesi” bakımından Türkler için çok önemliydi. Bu konuda yazılmış başka bir İngilizce kitap var mı diye Azmi Bey Amerikalı misyonerlerin kütüphanelerini inceleyip araştırdı. Kendisine Malte Brun’un kitabını takdim ettiler ve Türkiye ile ilgili kısımlarını gösterdiler. Ayrıca Dwight’ın, Malte Brun ve diğer yazarlardan derleyerek bir coğrafya kitabı hazırladığını, bitirdiğinde bunu Ermeniceye ve Türkçeye de tercüme edeceklerini söylediler. Azmi Bey bahsedilen kitapta yer alan Türkiye bölümünün ilk önce ve acilen hazırlanmasını rica etti. Bu rica üzerine Dwight çevirmekte olduğu eserin “Osmanlı İmparatorluğu” bölümüne atladı. Malte Brun’un yukarıda sözü edilen kitabından, *Modern Traveller* adlı başka bir kitaptan, misyoner seyir defterlerinden ve diğer bütün çalışmalardan aldığı bilgileri harmanlayarak bu bölgeyle ilgili güzel bir İngilizce eser hazırladı. Bunu Paniyotes Türkçeye tercüme etti (Extracts of Letters, 1834, 54). Okulun açılışında Azmi Bey şu konuşmayı yaptı:

“Padişahımız Sultan Mahmud Hazretleri sizin iyiliğinizi arzu etmektedir. Bu okulların ona hiçbir faydası yoktur. Bunları sizin faydalanmanız için kurdu. Sizler İmparatorluğun değişik yörelerinden geliyorsunuz; hayatınızın baharındasınız. Şu an bilgi ve hikmet sahibi olma gücünüz var. Eski Müslüman okullarında değerli hiçbir şey öğretilmiyor. İnsanlar orada merkep oluyorlar, burada ise merkepler insan haline gelebiliyor. Göğsümün üzerinde gördüğünüz şu rütbe nişanı, bana Padişahımız tarafından verildi. Yarın geri alabilir ve ben diğer adamlar gibi sıradan bir kişi olurum. Fakat edindiğim bilgiyi benden söküp alamaz. Her yerde rastladığınız o büyük yangınlar bilgiyi yakamaz, seller boğamaz, fırtınalar alıp götüremez. Bu yüzden bilgi, sahip olabileceğiniz en değerli hazinedir.” (Lancasterian Schools Established, 1834, 53).

Aynı raporun devamında Üsküdar’daki okulun Ahmet Paşa tarafından pek çok defa ziyaret edildiği bildirilmektedir. Paşa oradaki küreleri, güneş sistemi modellerini ve diğer yardımcı aletleri görünce memnuniyetini belirtmişti. Sonra Dolmabahçe’deki okul ikiye bölünmüş ve bir kısmı Lancaster tarzına uygun hale getirilmişti. Her iki kışlada yaşları 12-20 arasında yaklaşık 700 genç bulunuyordu. Bunlar vakitlerini bu yeni model öğrenmeyle doldurmaktan son derece mutlulardı. Öğrenme kapasiteleri iyiydi.

Goodell’in 28 Ocak 1834 tarihli mektubuna göre Türklerin açtığı Lancaster okullarından dördüncüsü, “Topkapı Sarayının duvarlarının içindeydi.” Goodell ve dostları sarayı ziyaret etmişler ve gezdikleri mekanların tasvirlerini, askeri eğitimi, atları, kışlaları raporlarda ayrıntılı olarak kaydetmişlerdir. Goodell, “Babü’s-Selam kapısından girmek, bu gizli ve büyüleyici mekanları gezip görmek” imtiyazını Azmi Bey’e borçlu olduğunu belirtir. Böyle bir lütfu kendisinden istemeyi kesinlikle akıllarından geçirmemişken Azmi Bey’in bunu kendi muvafakatiyle gerçekleştirmesi onu şaşırtmıştır. Ayrıca onlara gezide eşlik etmeyi nezaketle teklif etmiştir (Extracts from a Letter, 1834, 199).

3 Mart 1834’teki bir raporda Sultan tarafından Üsküdar’daki kışlanın başına getirilen Namık Paşa’nın, Komodor David Porter, Komodor Patterson ve misyoner Goodell’in Beylerbeyi sarayını ziyareti esnasında onlara diledikleri zaman Lancaster okullarını görmeye davet ettiği, bunun üzerine Porter ile Patterson’ın Dolmabahçe ve Üsküdar’daki okulları gezdiği aktarılmaktadır. Raporun devamında Dolmabahçe kışlasında üçüncü Lancaster okulunun açıldığı, böylece okul sayısının toplamda yediye ulaşıldığı ve buralarda 2.000 Müslüman gencin eğitim gördüğü kaydedilmiştir. Devamında ise şu gözlemler yer almaktadır:

“Dolmabahçe’deki üç okulda şu an 450 öğrenci öğrenim görmektedir. Bunların birçoğu, altı ay evvel alfabeden tek bir harf dahi bilmiyordu. Şimdi ise herhangi bir kitabı rahatlıkla okuyabiliyorlar. Üsküdar

Kaymakamı Rifat Bey hem burada hem de kendi evinde yaptığımız sohbetlerde, kurumdaki bütün odaların bir gün böyle bir okula dönüştürülmesini ümit ettiğini söyledi.” (Goodell, 1883, 164).

11 Şubat 1836’da Goodell ve meslektaşı Henry A. Homes Üsküdar’daki kışlaları ziyaret ettiler. Buralar 10.000 kişinin barınacağı şekilde tanzim edilmişti. Binalardan en görkemlisi ve konumu en muteber olanı okullar için ayrılmıştı. Sıra, masa ve kara tahtalarla tefriş edilmiş çok sayıda bölümler bulunuyordu. Bazılarında askerler matematik çalışıyor, bazılarında çizim yapıyor, diğerlerinde ise müzik vs. çalışıyorlardı. Büyükçe bir oda ise Lancaster okuluna ayrılmıştı. Duvarlarında misyonerlerin iki sene önce hazırladıkları dersler asılmıştı. Bir başka odada bir kitap koleksiyonu, haritalar ve araç gereçler yer almaktaydı. Misyonerlerce Amerika’dan getirilip hediye edilmiş olan yazısız beyaz bir kürenin üstü Türkler tarafından Türkçe olarak yazılmıştı. Oradan Dolmabahçe’ye geçtiler.

İngiltere’den henüz geri dönmüş olan eski dostları Azmi Bey onları kendi odasında samimi bir şekilde karşıladı. Orada iki elektrikli makine, bir güneş saati ve Azmi Bey’in İngiltere’den getirdiği çok sayıda gravür gördüler. Odasının duvarları pek çok itibarlı kişinin resmiyle süslüydü. Bunlardan bazılarını öğrenciler yapmıştı. Kışlada gerçekten muhteşem iki ders salonu mevcuttu. Her ikisi de asgari yüz fit uzunluğunda, elli fit genişliğindeydi. Bunlardan biri tabii bilimler konularında konferanslar verilmesi ve çizim için uygun masalar ve değişik gereçlerle dizayn edilmişti. Diğer salon ise Lancaster okulu için ayrılmıştı. Burası sıra dışı büyüklüğü, pencerelerinin sayısı ve her yerin olağanüstü temizliğiyle not etmeye değerdi. Altın yıldızlarla ve resimlerle tezyin edilmişti. Başöğretmenin resminin üzerinde Sultanın bir portresi bulunuyordu. Başöğretmen Jonas Efendi becerikli ve iyi eğitim almış, liberal görüşlü bir kişiydi. Goodell’a göre Azmi Bey’in etkisiyle okula iki matbaa makinesi ve altı da taş baskı matbaa kurulmuştu. Burası Türk hükümeti bünyesindeki üçüncü basım müessesesi olmuş oluyordu (Extracts from the Journal, 1836, 424).

Goodell ve Dwight, 6 Haziran 1836 günü meslektaşları William J. Jackson ile misafirleri olan ünlü müsteşrik Karl G. Pfander ve [Rusya’daki Shoosha misyonundan] Sproemburg eşliğinde Azmi Bey’e uğradılar. Askeri akademinin (Mekteb-i Harbiye’nin) başında bulunan ve çok yakın bir geçmişte tuğgeneral rütbesi (brigadier general) alan Azmi Bey onları büyük bir nezaketle karşıladı. Faaliyette olan iki matbaa makinesi ile beş adet taşbaskı makinesini gösterdi. Oradaki Lancaster okulunda 250 öğrenci okuyordu. Ancak burası 300’den daha fazla öğrenciyi alacak kapasiteye sahipti. Sultan’ın portresinin asılı olduğu ve büyük, şık tablolarla ve diğer araç gereçlerle donatılmış olan muhteşem bir salonda Türk ve Fransız üstatların gözetiminde çizimle meşgul olan askerî öğrencilerin sayısı 100’den aşağı değildi. Kütüphane, değişik haritaların, modellerin ve araç gereçlerin adeta depolandığı bir yerdi. Hastane ve ona bağlı dispanser elli adet mükemmel yatağıyla hastalara rahatça hizmet veriyordu. Yemekhane zarafetle hazırlanmıştı. Bahçe Asya ve Avrupa’nın güzelliklerini bir araya getirmeye başlamıştı. Son olarak kendi dairelerinin duvarlarında resimler asılıydı. Bunlardan bazıları kendi okulunda yapılmıştı. Bazılarını ise Azmi Bey bizzat İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinden getirmişti ve misyonerlere, Lancaster okullarının bir veya iki sene içerisinde halk kesimine de yaygınlaştırılacağını ümit ettiğini, ancak Türkiye’de her şeyin yavaş hareket ettiğini söyledi (Extracts from the Journal, 1837b, 157).

Azmi Bey’in iade-i ziyareti 26 Mayıs 1836’da gerçekleşti. Goodell onu kayıtlarında “dostumuz” diye nitelendirmekte, Dolmabahçe’deki askeri akademinin (Mekteb-i Harbiye’nin) başında bulunduğunu bildirmektedir. Yanındaki bir Türk yetkiliyle birlikte o sıralarda Amerikalı misyonerlerin Pera’da açtıkları yüksek okulu ziyaret eden Azmi Bey genelde okulun disiplini ve dahili düzenlemeleriyle ilgilendi (Extracts from the Journal, 1837a, 156).

Azmi Bey’in 23 Haziran 1836’da bir başka misyoner ziyaretçisi vardı: Henry Homes. Kilise Misyonerlik Cemiyeti’nden Jetter’in İzmir’den yolladığı ilkökul düzeyindeki kitapları Azmi Bey’e götürmüştü. Ayrıca ona bir elektrofor ile matbaanın kullanılmasında yardımcı olması için litografi hakkında bir eser hediye etti. Homes’e olan şükranlarını çeşitli ifadelerle dile getiren Azmi Bey ona küçük bir hediyeye mukabelede bulundu (Journal of the Mission, 1837, 159).

8 Eylül 1836’da Dolmabahçe’deki askeri okulda gerçekleştirilen bir imtihana katılan misyonerleri Azmi Bey nezaketle karşılar. Üsküdar’daki okuldan gelmiş olan öğrenciler okuma, geometri ve aritmetikten imtihan edilirler. Çizim ve yazıdan da örnekler gösterirler. Öğretmenleri bir Türk’tür ve memlekette kendi mesleğinde temayüz etmiş birisidir. Misyonerler, kara tahtada geometri çalışmaya Dolmabahçe’deki öğrenciler kadar gönüllü olanlara hiçbir yerde rastlamadıklarını yazmışlardır. İmtihan sonrası topluca yenilen yemekte her şey mükemmeldir. Ancak Azmi Bey misafirlerine bıçak ve çatal tedarik edemediği için fazlasıyla mahcup olmuştur. Azmi Bey bir oda dolusu Türk yetkilinin huzurunda misyonerlere açtıkları bu okullar, verdikleri okul kartları, kitaplar ve araç gereçler için minnettar olduklarını iki üç defa tekrarlar.

Hatta kendisinin İngiltere'ye gidişine vesile oldukları için de ayrıca teşekkür borçlu olduğunu belirtir. (Extracts from the Journal, 1837c, 200).

5. Raporlarda Azmi Bey'in Hayatına Dair Diğer Notlar

Raporlarda ismi Azim ve Azmy şeklinde geçen bu şahıs iki tarafın tanıştığı sırada Binbaşı (Binbashi) ve Alay Emni (Ala-i Emni) rütbelerini taşımaktadır. İngiltere eski Türk büyükelçilerinden birinin oğludur. Beyefendi görünüşlü, hoş sohbet, akli başında, idareciler nezdinde çok sevilen bu kişi Rusça ve Fransızca bilmekte (Lancasterian Schools Established, 1834, 53) ayrıca gitar çalmaktadır (Extracts from a Letter, 1834, 199).

Topkapı Sarayı'nın duvarlarına çok uzak olmayan bir yerde ikamet eden Azmi Bey onları saray gezmesi sonrası evine davet eder. Sadelik ve sakinlik hakimdir eve. Bir müddet evvel ikinci evliliğini yapmıştır. Kızının ve kız kardeşinin okuma yazma öğrenmesi için evinin bir odasını yazı tahtası, kalem, okuma kartları ve yazı masasıyla donatmış olmasını Goodell, "Azmi Bey bu fikri bizim evde aynı şekilde donatılmış bir oda gördükten sonra edinmişti. Hatta orada birkaç defa hayranlığımı dile getirmişti" diyerek açıklamaktadır. Misyoner dostları ayrılırken Azmi Bey onlara bir gün ailelerini de alarak gelmelerini ısrarla söylemiş ve hepsine Ayasofya'yı gezdirme sözü vermiştir (Extracts from a Letter, 1834, 200).

Buraya kadar nakledilen misyoner kaynaklarında Azmi Bey iyi yetişmiş bir asker ve misyonerler üzerinde son derece müspet izlenimler bırakan nazik, çalışkan ve Avrupalı bir şahsiyettir. Bununla beraber onların daha sonraki raporlarında kendisinden veya faaliyetlerinden bahsedilmemesi ilginçtir. Bunda büyük ihtimalle görevden ayrılmasının etkisi söz konusudur.

6. Miss Pardoe'nun Mekteb-i Harbiye Ziyareti

Julia Pardoe (1806-1862), *City of the Sultan; Domestic Manners of the Turks in 1836* adlı eserinde gerek Mekteb-i Harbiye'nin öğretim kadrosu gerekse mektebin nâzırı Azmi Bey ile ilgili çeşitli detaylar ortaya koymakta ve iddialar ileri sürmektedir. 30 Aralık 1835'te babası Thomas Pardoe ile beraber İstanbul'a gelen Miss Pardoe dokuz ay sonra ülkesine dönmüştür. Yukarıda bahsedilen kitabından başka ilk seyahatini gerçekleştirdiği ve on dört ay kaldığı Portekiz'le ilgilidir ve *Traits and Traditions of Portugal* adıyla 1833'te yayınlamıştır. İstanbul'a dair diğer eseri ise 1839 basımı *The Beauties of Bosphorus*'tur (Altuntaş, 2017, 22-23).

Miss Pardoe o günlerde kuruluş aşamasında olan Mekteb-i Harbiye'yi ziyaret etmiştir. Oraya girebilmesinde Ahmed Fevzi Paşa'ya getirdiği takdim mektupları kadar Azmi Bey'le Londra'dan tanışıklığı da kolaylık sağlamıştır. Mektebin geniş sahanlığında kendisi, babası ve yanındaki dostları bizzat Azmi Bey tarafından samimiyetle karşılanmıştır (Pardoe, çev. 2010, 141-142).

Ona göre askeriye'nin kapladığı saha ve binaların yaygın yerleşimine bakıldığında, Mekteb-i Harbiye'nin binası azametlidir ve Dolmabahçe Sarayı'nın hemen arkasındaki tepenin zirvesine inşa edilmiştir (Pardoe, çev. 2010, 141).

Harbiye binasının köşesinde bulunan ve manzaralı olan bu çalışma odasının duvarlarında metropoliten binalarını, üniversite salonlarını, tiyatroları ve öteki resmi binaları tasvir eden renkli İngiliz ve Fransız gravürleri asılıdır. Sohbet esnasında Azmi Bey, İngiltere'den ve İngiliz tanıdıklarından sevecenlik ve minnetkârlıkla bahsetmiş ve ona yaşadıkları ufak tefek olaylardan bahsederek bazı kimseleri sormuştur (Pardoe, çev. 2010, 141-142).

Matbaa bölümündeki taş baskı matbaa da dahil bütün makineler İngiliz mamulüdür. Çalışma odasına geçmeden önce Azmi Bey onları birkaç hocayla tanıştırmıştır. Öğrencilerin olduğu bölümde Lancaster tarzı öğrenim gören 150 gençle karşılaşılır. Kurumun toplam mevcudu 300'dür. Matematik salonuna girdiklerinde hayli sayıda gencin birtakım planlar üzerinde çalıştıklarını görürler. Amfiteatr şeklinde düzenlenmiş bir bölüm ve üzerinde çeşitli küre, çizelge ve ders araç gereçlerinin bulunduğu bir masa da vardır. Gördüklerini ve Lancaster metodunun nasıl uygulandığını şu satırlarında nakleder:

"Buradan taşlığa, yani bahçe avlusuna geçtik. Bu avlunun bir tarafında tek katlı birkaç bina yer alıyor. Tam ortada mescit, uçlarda iki büyük dershane bulunuyor. Azametli taş basamaklardan çıkarak bunların ilkinde girdik ve kendimizi muazzam genişlikte, iyi aydınlatılmış ve mükemmel bir intizamda, çok kullanışlı şekilde hazırlanmış bir salonda bulduk. Dershanenin bir ucundan öteki ucuna yüksek sırtlı ve cilalı tahta sıralar sık bir şekilde dizilmiştir; her iki yanda ziyaretçilerin giriş çıkışına kâfi gelecek genişlikte aralıklar bırakılmıştı. İlk sıralarda oturan yüz elli kadar küçük talebe, sınıf başkanı oğlanın ağır ağır okuduğu cümleleri önlerindeki tahtalarının üstüne dillerinin zarif harfleriyle yazmakla meşguldü. Müessesenin bu kısmı Lancaster sistemini uyguluyor." (Pardoe, çev. 2010, 142).

Mektebin merdivenleri de İngiliz halılarıyla döşenmiştir (Pardoe, çev. 2010, 141, 144). Daha sonra camiye yönelirler. Azmi Bey, Pardoe'nun babasına içeri girerken ayakkabılarını çıkarmasını ister, ama Pardoe'nun terliklerine ilişmez (Pardoe, çev. 2010, 143).

Pardoe'ya göre Harbiye o gün için kesinlikle Rusya'nın dolaylı kontrolünde ve himayesindedir. Bütün hocalar açık ya da gizli bir şekilde onlar tarafından seçilmektedir. Bu iddia her ne kadar daha derin araştırmaları gerektirecek boyuttaysa da aslında bu durum -Pardoe nezdinde- İngiltere'nin de okulla doğrudan ilgilendiğini kamufle etme çabası gibi gözükmektedir. Bu rekabetin kendi ülkesinin aleyhinde olduğu kanaati ağır basan Pardoe tavsiyelerini söylerken kullandığı ifadelerle İngiltere etkisini aşikâr kılmaktadır:

"Mektep için tek bir ümit var ve ne yazık ki bu da çok uzak, zayıf bir ümit. Şu anda Avrupa'da eğitim gören ve gelecek vaat eden otuz kırk kadar genç adam var; bunlar günün birinde belki de mektebin canlandırılmasını mümkün kılabilir. Ne var ki, en kabiliyetli talebelerin dahi muallimliğe getirilmeleri için yıllar geçmesi lazım geliyor; bu müddet içinde Türkiye'nin kaderi ne olacak? İngiltere bu meseleyi çözmek mecburiyetindedir." (Pardoe, çev. 2010, 149).

Anlaşılabacağı üzere İngiltere'de Türk subaylarının öğrenim görmesi sıradan bir bilgi alışverişi olmayıp bu subaylar vasıtasıyla doğrudan Harbiye'ye müdahil olma niyeti söz konusudur.

Miss Pardoe, mektebin fizik şartlarıyla ilgili olarak hem müspet hem de menfi yönlerde görüş bildirir. Ona göre "mektep, kurulmasına gerekçe oluşturan önemli amaca ulaşmak için zorunlu olan temel koşullardan tamamen yoksundu." (Pardoe, çev. 2010, 145) Talebelerle ilgili olarak Pardoe şunları yazmaktadır:

"Mektep bilhassa ordu için bir beşik olarak kurulduğundan, talebelerin bütün hırsı bu noktaya teksif edilmiş vaziyette: Hal ve gidişin pekiyi olması veya fevkalade çalışkanlık askeri rütbede bir kademe terfiyle mükafatlandırılıyor; yani salahiyet sahiplerinin gayeleri fiiliyata dökülürse kabiliyetli ve terbiyeli bir genç, mektepten bir zabıt olarak çıkabilir ve kendinden önce çıkan pek çok kişinininki son bulurken, o hayattaki hakiki mesleğine başlayabilir." (Pardoe, çev. 2010, 143).

Pardoe'nun Türk talebeleri iyiden iyiye gözlemlediği dikkati çekmektedir. Her ne kadar bu talebeler hakkında olumlu cümleler sarf etse de Pardoe'nun gözünde bu talebeler, bütün güzel hasletlerine ve becerikliliklerine rağmen yaratıcı olmaktan uzaktılar:

"Ama ne yazık ki, en iyi niyetler ve en samimi gayretler, mektebin muvaffakiyet elde etmesi için lüzumlu kabiliyet ve tecrübenin sancılı boşluğunu dolduramıyor. Hissiyat ilim ve arzular kabiliyet halini alabilseydi, Mekteb-i Harbiye ihya olurdu; çünkü talebeler öğrenmeye hevesli, ama imkânları mahdud olunca, ister istemez elde ettikleri neticeler de ehemmiyetsiz kalıyor: Hüzün verici hakikat şu ki, talebenin yorulmak bilmeyen çalışkanlıkları, takdire değer itaatkârlıkları ve ümit vaat eden kabiliyetleri onları sadece muayyen bir noktaya getirebiliyor; ne kadar gayret ederlerse etsinler, bu noktanın ötesine yardım olmaksızın ilerlemeleri imkânsız. Türk gençleri açısından bu bilhassa geçerli, çünkü tabiatları yaratıcı olmaktan çok taklitçi; dahası, Avrupa'daki talebelere büyük ölçüde kendi zihni kaynaklarına dayanmaya doğru yön veren müşahede ve ferdi tetkik fırsatlarından da mahrumlar" (Pardoe, çev. 2010, 145-146).

Miss Pardoe'nun kişisel gözlemleri sürekli olumsuz yönde ilerlese de arada bir aksini dile getirmekten geri durmamaktadır:

"Mektep için büyük bir itina gösterilmiş ve hiçbir masraftan kaçınılmamış. Çünkü Padişah'ın en sevdiği oyuncaklarından biri; nezaretine bırakıldığı Ahmet Paşa'nın düşünce ve alakasının devamlı üzerinde olduğu bir merci; Azmi Bey'in üzerine en fazla titrediği bir meşgale sahası; büyük bir milli tahsil müessesesi ve hassa ordusunun beşiği." (Pardoe, çev. 2010, 145).

7. Pardoe'nun Bir Komutan Olarak Azmi Bey'le İlgili Düşünceleri

Pardoe babasıyla birlikte Azmi Bey'in evinde bir akşam yemeğine davet edilir. Köşk Boğaz kıyısında ve Beşiktaş sarayına yakın bir yerdedir. Azmi Bey, Pardoe'yu alması için kaygısını göndermiş ve kayıktaki tercüman yol boyunca yanlarından geçilen rengarenk boyanmış saray, köşk ve yalıları tanıtmıştır. Ardından kayık Dolmabahçe Sarayı'nın yanındaki küçük iskeleye yanaşmış ve Pardoe da tercümanı takip ederek Azmi Bey'in evine gitmiştir. Eve vardıklarında Azmi Bey merdivenlerin başında kendisini beklemektedir. Birlikte selamlaşma geçtiklerinde ise Pardoe, *Journal de Constantinople*'un editörü ve Londra'da tanıştığı Hassuna de Ghies'i (Hüseyn Mazhar Efendi) görmüştür (Pardoe, çev. 2010, 432-435).

Davetlilerden bazıları Avrupa'da eğitim aldıklarından dolayı akıcı bir şekilde İngilizce ve Fransızca konuşmaktadırlar. İçlerinden biri henüz yirmi yedi yaşındaki genç Ordu Hazinedarı Arif Bey'dir. O

sıralarda Azmi Bey'den Fransızca öğrenmektedir. Yalnız kalmasın diye bir Rum hanım da davet edilmiştir. Yemek Avrupai tarzda ikram edilir (Pardoe, çev. 2010, 436).

Son derece zengin olan sofrada ikram edilmeyen tek şey ortada yer alan, Osmanlı ve İngiliz bayraklarının sembolik olarak yan yana dikildiği tatlılardan yapılmış mazgallı kuledir. Azmi Bey, sembolik de olsa iki bayrağı ayırmak istememiş ve o nedenle tatlıyı ikram etmemiştir. Hilalin istikametini Pardoe'nun oturmuş olduğu masanın başköşesine çevirmiş ve İngiliz bayrağındaki haç ise kendi tabağında dalgalanmıştır (Pardoe, çev. 2010, 436-437).

Pardoe, Rum hanımın refakatinde Azmi Bey'in haremine geçer. On sekiz yaşlarında olan Azime Hanım adlı genç hanım onu dünyada gördüğü en güzel tebessümle karşılar. İngiliz tarzında döşenmiş görünen ve masa, sandalye ve sedirlerin bulunduğu salona yönelirler. Kıyafeti kısmen Türk kısmen de Avrupai usuldedir. İstanbul'un önde gelen ailelerinden birine mensuptur ve mükemmel bir eğitim almıştır. Sohbetlerinin bir bölümünde Azmi Bey'in annesi içeri girer. Yanında on on bir yaşlarında bir kız çocuğu vardır. Bu, Azmi Bey'in İngiltere'deyken kaybettiği ilk hanımından olan kızıdır. Arkalarından yine Azmi Bey'in küçük kız kardeşi de gelmiştir. İki kızın yaşları birbirine yakındır. İki saatten fazla kaldığı bu bölümden Pardoe diğerlerinin bulunduğu yemek salonuna avdet eder (Pardoe, çev. 2010, 437).

Azmi Bey'in evinde ağırladığı Julia Pardoe'nun zaman zaman Mekteb-i Harbiye'yi ziyaret ettiği dikkati çekmektedir. Pardoe'nun anlatımlarından anlaşıldığı kadarıyla kendisi, Sultan II. Mahmud'un portresinin Üsküdar'daki Hassa Ordusu muhafızları alayına takdim edilmesinden bir iki hafta sonra Dolmabahçe'ye ziyarete gittiğinde Mekteb-i Harbiye'ye uğramıştır. Sultanın Mekteb-i Harbiye'yi ziyaret edip etmeyeceği bilinmemesine rağmen yine de büyük bir hazırlık yapıldığını dile getirmektedir. Azmi Bey'in dairesine de Sultanın dinlenmesi için bir yığın minder konulmuştur. Mektepte de tüm hazırlıklar tamamdır ve Miralay Azmi Bey esas duruşta. İki-üç kez yanlış alarının ardından Azmi Bey duruşunu bozmuştur. Julia Pardoe ile şerbet içmiş ve her ikisi de sabırları taşmamış gibi görünmeye çalışmıştır. Beklenildiğinin aksine Sultan Mahmud'un Harbiye ziyareti gerçekleşmemiştir (Pardoe, çev. 2010, 490-493). Sultanın Mekteb-i Harbiye'yi ziyaretinin beklendiği bir anda Pardoe'nun orada olması ise ilginçtir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Pardoe bütün Avrupalılar gibi Doğu'ya dair ne varsa olumsuzlamaya, olumlu bir şey gördüğünde ise bunda mutlaka Batı'nın bir etkisinin olduğunu ya da bu durumun istisnai olduğunu ispatlamaya yeltenmiş gibi görünmektedir. Nitekim kendisine bu kadar samimi ve misafirperver davranmasına rağmen Azmi Bey'i mesleki açıdan beğenmemiştir. Onun gözünde Azmi Bey üzerindeki sorumlulukları taşıyamayacak kadar genç ve tecrübesizdir:

"Mektebin askeri kumandanı Azmi Bey, kendisini neredeyse mektebin dört duvarı arasında sürekli bir mahpus durumuna sokan bir şevkle ve şimdiki kadar ne müşkülâtın ne de hayal kırıklıklarının yok edemediği bir coşkuya sahip olmakla beraber, üzerine yıkılan ağır mesuliyeti kâfi derecede taşıyamayacak kadar genç ve tecrübesiz..." (Pardoe, çev. 2010, 149).

Pardoe'ya göre bu tecrübesizliğine rağmen onun iyi bir gözlemci olması ise kısa süre için de olsa Avrupa'da bulunmasından kaynaklanmaktadır. Dahası, Londra'da mevsimin en hareketli olduğu bir zamanda kalmış olması bir akıl karışıklığını ve telaşı da beraberinde getirmiş, bu nedenle kara ve deniz harp mekteplerinden demiryollarına, fabrikalardan kütüphane ve müzelere kadar pek çok yeri hızla gezdiğinden yeterince tetkik ve düşünme fırsatı bulamamıştır (Pardoe, çev. 2010, 149-150). Azmi Bey'in bu İngiltere ziyareti Miss Pardoe ve misyoner raporlarında yazılmakla kalmamakta, *The Times* gazetesinde de haber olarak geçmektedir:

"Literary Fund Society'nin (Edebiyat Fonu Cemiyeti) 46. Yıldönümü Freemasons' Tavern'de dün kutlandı. Etkinliğe Somerset Dükkü başkanlık etti. Bu vesileyle toplanmış olan çok seçkin bir topluluk gördük. Aralarında Lord Teignmouth, Baron Ompteda, Viskont De Fallons, Azmi Bey, Kont Teleki, Kont De Beaumont, Sir William Betham, Sir H. Nicolas, Mr. Van de Weyer, Sir John Borrow, Dr. Roget, Mr. Vermon Smith, Mr. Emerson Tennent, Mr. Wayse vd. katıldılar. (...) Azmi Bey'in tercümanı, Türk İmparatorluğu'ndaki eğitimin ilerleyişini anlattı ve ülkedeki okullara yerleştirilen Lancaster sisteminin başarısını izah etti. Topluluk geç saatlere kadar dağılmadı." (*The Times*, 1835, 6)

Bu haberden, Azmi Bey'in Londra'da bulunduğu sırada da eğitim-öğretim ile ilgili çalışmalara devam ettiği, Lancaster öğretim sisteminin Osmanlı'da yaygınlaştığı ve başarılı olduğunu anlatmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Sultan II. Mahmud döneminde, 1834'te kurulan Mekteb-i Harbiye, Türk eğitim ve askerî tarihinin önde gelen kurumlarından biri olmuştur. Okulun kuruluş sürecinde, başta Sultan olmak üzere yenilikçi fikirlere açık, Batı'yı yakından takip eden ve modern bir askerî okulun açılmasına gönül vermiş kişilerin etki

ve katkılarının olduğu görülmektedir. Mehmet Namık Paşa, Ahmed Fevzi Paşa ve Mekteb-i Harbiye'nin ikinci nazırı olacak Azmi Bey bu kişiler arasında, kurucu kadroda yer almıştır.

Mekteb-i Harbiye henüz kuruluş sürecinde iken yabancıların dikkatini çekmiştir. Amerikalı misyonerlerin bu süreci yakından takip ettikleri, kitap, araç-gereç gibi okulun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için talepte buldukları ve daha önemli olarak kendi öğretim sistemleri olan Lancaster'i Harbiye'de uygulamak için faaliyete girdikleri görülmektedir. Bu gayret ve faaliyetler için özellikle iletişim kurdukları kişi ise Azmi Bey'dir. Azmi Bey'in İngiltere eski Türk büyükelçilerinden birinin oğlu olması, çok sayıda yabancı dil bilmesi ve anlaşıldığı kadarıyla yeniliklere ve iletişime açık yapısı bunda etkili olmuştur.

Osmanlı topraklarının o dönem için yeni tanıştığı Lancaster sisteminin Mekteb-i Harbiye'ye yerleşmesinde, Batılı tarz araç-gereçlerin ve eğitim materyallerinin burada kullanılmasında ve modern bir okul oluşturmaya çalışmada Azmi Bey aracı bir rol oynamıştır. Mekteb-i Harbiye'nin kapılarını sadece eğitim-öğretim açısından değil ziyaret bağlamında da yabancılar açmıştır. İngiltere'de tanışmış olduğu İngiliz bir seyyah olan Julia Pardoe'nun Harbiye'yi ziyareti onun okul komutanlığı dönemindedir. Dahası Pardoe, Lancaster öğretim sisteminin Mekteb-i Harbiye'de uygulandığının altını çizmiştir.

Her ne kadar Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşunda Fransız okulu Saint Cry model alınsa da, okulun öğretim sisteminden dizaynına kadar İngiliz ve Amerikan etkisi olduğu yadsınamayacak bir gerçektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, HAT, kutu no: 325, gömlek no: 18961 (H. 29.12.1252).

Gazete Yazıları

"Literary Fund", *The Times*, 18 Haziran 1835.

Kitaplar

Arpee, L. (1946). *A Century of Armenian Protestantism (1846-1946)*. New York: Princeton.

Augustinos, G. (1997). *Küçük Asya Rumları*. (Çev. Devrim Evci). Ankara: Ayraç.

Avcı, A. (1963). *Türkiye'de Askerî Yüksek Okular Tarihçesi (Cumhuriyet Devrine Kadar)*. Ankara.

Ergin, O. (1939). *Türkiye Maarif Tarihi* (Cilt. 1-2). İstanbul.

Goodell, W. (1883). *Forty Years in the Turkish Empire*. New York.

Mehmed Esad. (1310). *Mir'ât-ı Mekteb-i Harbiye*. İstanbul.

Kocabaşoğlu, U. (1989). *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*. İstanbul: AR-BA.

Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Cilt. 3).

Pardoe, J. (2010). *Sultanlar Şehri İstanbul*. (Çev. M. Banu Büyükkal). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Eserin asıl tarihi 1837).

Makale ve Bildiriler

Akalın, Ş. (1953). Mehmed Namık Paşa. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 4 (7), 127-146.

Aksu, A. (2008a). Buzdağının Ötesi: American Board'un Kuruluşunda ve İlk Faaliyetlerinde (1810-1825) İngiliz Misyonerlerin Katkıları. *Kutadgubilig*, 13, 294-316.

Aksu, A. (2008b). İngiltere-Amerika-Osmanlı Hattında Lancaster Öğretim Sistemi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6 (16), 29-67.

Levy, A. (1971). The Officer Corps Sultan Mahmud II's New Ottoman Army, 1826-39. *International Journal of Middle East Studies*, 2 (1), 21-39.

Türkmen, Z. (2016). XIX. Yüzyıl Askerî Yenileşme Devri Eğitim-Öğretim Kurumlarından Mekteb-i Harbiye-i Şahane. *Osmanlı İstanbulu Uluslararası Sempozyum III Bildirileri*, 133-162.

Yaramış, A. (2006). Atatürk'ün Yetiştirdiği Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 181-203.

Tezler

Altuntaş, G. R. (2017). *The Material Culture in the Istanbul Houses through the Eyes of British Traveler Julia Pardoe (d.1862)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Benzer, E. (2013). *Takvim-i Vekayi'nin 1831-1834 Yılları Arası Transkripsiyonu*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis.

Çelik, Y. (2005). *Hüsrev Mehmet Paşa Siyasi Hayatı ve Askerî Faaliyetleri (1756-1855)*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çoban, A. H. (2009). *Ahmet Cevat Paşa'nın Tarih-i Askerî-i Osmanî (Kitâb-ı Râbi') Adlı Eserinin Transkripsiyonlu Metni*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

Eser, G. (2005). *Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Gebece, E. (2014). *Tarih Araştırmalarına Bir Kaynak Olarak Takvim-i Vekayi (1831-1840)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Gök, H. (2005). *Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Ansiklopedi Maddeleri

Özcan, A. (1997a). Hassa. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt. 16).

Özcan, A. (1997b). Harbiye. TDV İslâm Ansiklopedisi, (Cilt. 16).

Raporlar (The Missionary Herald Serisi)

- Extracts from Mr. Fisk's Communications (1823). *The Missionary Herald*, 19 (Raporun asıl tarihi Mayıs 1823).
- Extracts from the Journal of Mr. Goodell (1832). *The Missionary Herald*, 27. (Raporun asıl tarihi 3 Ekim 1831).
- Extracts from the Letter of Mr. Goodell at Büyükdere (1832). *The Missionary Herald*, 28. (Raporun asıl tarihi 21 Kasım 1831)
- Extracts of Letters from Mr. Goodell (1834). *The Missionary Herald*, 30. (Raporun asıl tarihi Ekim 1833).
- Extracts from a Letter of Mr. Goodell (1834). *The Missionary Herald*, 30. (Raporun asıl tarihi 28 Ocak 1834).
- Extracts from the Journal of the Mission (1836). *The Missionary Herald*, 32. (Raporun asıl tarihi 11 Şubat 1836).
- Extracts from the Journal of the Mission (1837a). *The Missionary Herald*, 33. (Raporun asıl tarihi 26 Mayıs 1836).
- Extracts from the Journal of the Mission (1837b). *The Missionary Herald*, 33. (Raporun asıl tarihi 6 Haziran 1836).
- Extracts from the Journal of the Mission (1837c). *The Missionary Herald*, 33. (Raporun asıl tarihi 8 Eylül 1836).
- Journal of the Mission (1837). *The Missionary Herald*, 33. (Raporun asıl tarihi 23 Haziran 1836).
- Lancasterian Schools Established by the Turks (1834). *The Missionary Herald*, 30. (Raporun asıl tarihi Ekim 1833).
- Letter from Mr. Goodell (1834). *The Missionary Herald*, 30. (Raporun asıl tarihi 1 Şubat 1834).
- Palestine Mission (1823). *The Missionary Herald*, 19.
- Religious Inquiry and the Reform among the Armenians. (1836). *The Missionary Herald*, 32.